

НАРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

Євген СВЕРСТЮК

Copyright © 1999; 2015

УДК 008 (477)

Yevhen Sverstiuk
THE BIRTH OF UKRAINIAN INTELLECTUALS

“Бути – це бути сином, бути – це бути в опозиції, бути з шаблею”.
Євген Сверстюк

СВЕРСТЮК Євген Олександрович (1928–2014)

1 грудня 2014 року перестало битися серце видатного українського письменника, редактора, філософа та громадського діяча Євгена Володимировича Сверстюка. Виходець із звичайної сільської родини на Волині, він пройшов тривалий шлях здобуття наукових знань. Після середньої школи хлопець вирушив до Львова. Саме там він отримав фахову підготовку в університеті за спеціальністю “логіка та психологія”, а після закінчення – вступив до аспірантури Науково-дослідного інституту психології. З 1956 року по 1972-й – займався науковою та викладацькою діяльністю в різних університетах держави. Через активну позицію щодо відстоювання права на існування української культури, публічних виступів з осудом арештів інших митців-літераторів, Євген Сверстюк сам опиняється під тиском радянської влади: після слідства та обвинувачення у розповсюдженні матеріалів “самвидаву”, був засуджений вироком суду до сімох років таборів та п’яти років заслання.

Найвідомішими творами автора є публіцистичні есе, що натхнені ідеями суверенітету української культури та її “десоветизацією”, зокрема такі, як “Гострої розлуки гострий біль”, “Остання сльоза”, “Широке море України”. Пропонуємо читачам одну із найвідоміших праць Євгена Володимировича.

Розкіш життя світиться в утворенні тієї верхньої верстви, яка, всупереч людським чварам і диким інстинктам, береже у собі голос вічності – мудрість традиції, гідність і незалежність думки.

Плебейська епоха класової боротьби і “прискореного прогресу” розорала ту ниву, що її культивувала дворянська й різночинна інтелігенція. Традиція, гідність, незалежна думка стояли впоперек дороги, торованої “диктатурою пролетаріату”. “Интеллигенции покедова не трогать”, – розпорядились більшовики і стали сортувати її та формувати в загони. Для початку вони її перекрыли кисень.

Одна частина була забракована відразу – це “безнадійна” інтелігенція, визнана непотрібною або шкідливою. Решта складала іспит, де треба було довести свою готовість служити партії, і потроху опускалась.

Мені ще пощастило зустрітися зі старою українською інтелігенцією, яка вціліла. Директором Інституту психології, де я проходив аспірантуру в 50-і роки, був проф. *Григорій Костюк* (1899–1982). Звичайно, він був оточений парторганами й профорганами, витрачав на них забагато часу, але залишався при цьому зразком інтелігентної, освіченої і безпартійної людини, яку всі поважають і відчувають на собі її шляхетний вплив. Мені пощастило шість років працювати і спілкуватися з академіком *Дмитром Зеровим* (1895–1971) – гідним репрезентантом славетної родини. У ботанічному інституті, ним організованому, він був реліктом старого порядного світу відповідальності та честі. Реліктом, звідусіль глушеним гінким бур’яном. Перед моїми очима він був зацькований і доведений до інсульту партійним представником “радянської ботанічної науки” *Костянтином Ситником* (нар. 1926 р.). Це був класичний приклад партійної нетерпимості до справжньої інтелігенції, біля якої, звісно, гуртуються дисиденти. Багато нинішніх письменників і художників пройшло через ліберальну хрещатицьку світлицю *Білецьких* – Андрія Олександровича і Тетяни Миколаївни.

Це добре і справжнє обличчя старшого покоління української інтелігенції. Як мало було тих реліктів – і як багато вони важили у житті молодшого покоління! Вони ще плекали старий принцип полярної несумісності з поліційними службами, що їх було піднесено над усе і, здається, теж... до інтелігенції.

Планка, скажемо прямо, після Жовтневої революції була дуже занижена. Ті, що взяли

планку, оглядалися залякано і все щось перецікували. А тим часом основна маса густим партійним косяком перла під планкою і займала чільні посади. Вона задавала тон.

І ось ми біля розбитого корита. Доїхали до краю, принижені, порізнені, мало освічені і не готові до відповідальності – в годину історичного іспиту.

Потрібні добрі автори, яким, можна було б вірити, добрі вчителі, яких хотілося б слухати, добрі редактори, які забезпечують належний рівень. Де їх узяти? Навколо багато безробітного люду з дипломами, але вже без того світіння ідеалізму й народолюбства, без уміння працювати на совість, без того, що цінувало колишню інтелігенцію.

Як багато наламано дров, як багато зведено лісу!

Коли вдивляєшся на Заході в обличчя людей і порівнюєш з нашими, то наш народ видається вродливішим і від природи багатшим у своїй кореневій системі. Але яка невиробленість, який брак самоповаги, який розпад!

Стоїмо під брамою незалежності й розуміємо, що тепер потрібні люди, готові нести великий обов’язок. Тим часом життя нас готувало тільки до того, щоб жити-служити. Усім нараз закрутилася голова, коли дозволено називати речі своїми іменами й самим думати. А як діяти далі, коли всі викриття буде зроблено і старих ідолів повалено?

Передова наша інтелігенція відзначалася критичним мисленням і сміливістю у викритті комуністичного ладу. Тепер те мислення має знайти позитивне річище утвердження добрих начал, має будити, поривати і зігрівати. Людину великої витривалості має замінити *людина великої віри*.

Уже бачимо, що тут замало самої заміни гасел і прапорів, якщо під ними йдуть ті самі люди, з тими самими звичками й нахилами. Мусить виробитися *новий тип людини*, готовий робити справу з внутрішньої потреби, робити її добре, з гідністю й відповідністю.

Очевидно, зміна суспільних обставин змінює й орієнтацію. Але то ще не все. Всяке відродження починається з нового типу людини, з розчищення джерел живої води для неї. Ці джерела живили нашу культуру віками. І їх було заказано, запущено, занедбано. Кілька поколінь дивилися на них з острахом і погордою, як на притулок для бабусь, носіїв “пережитків минулого”. Їх було віддано під контроль професійних розтлителів.

Ми звичайно спостерігаємо на кожному кроці людське здичавіння, що йде в парі з середньою і вищою освітою. Маємо тип невиробленої дипломованої людини, не здатної горіти і світити, вона прийшла на місце інтелегентного подвижника. Тому скрізь бракує й індивідуальностей, і фахівців доброго рівня. Свобода слова дала можливість вільної дискусії – і чуємо словесні баталії. Але часто то не духові провідники ведуть суперечку про кращий шлях для народу – то сваряться між собою сліпі поводитирі сліпих.

Нині раптом усе живе повернулося до зневаженого Духу. Не до святого Духа, а до слідів його духовості. Почали згадувати, де кого бабуся потаємно хрестила, де батьки хрестили, і так визначали свою конфесію. Не повернувшись до самого джерела, до самого Христа, вдарились у *конфесійний патріотизм* без глибокої віри, яка просвітлює всю істоту.

Нині Біблія українською мовою стала загальноприступною, але хто прочитав цю книгу, яка віками була на столі в кожній українській хаті, де вміли читати? Уже не кажу – хто постійно читає і докопується там суті наших понять у царині моралі, у сфері етики культури? Хто шукає там мудрості як хліба щоденного?

Власне, з цього починається тип ідеаліста, котрий виріс на моральних максимах, на суворих заповідях і заборонах; людини, яка визнає одну святиню і всім життям животворить її, віддаючи їй найкраще; людини, для якої матеріальні цінності на другому плані; людини, здатної жити любов'ю і вищими цілями. Тільки з того джерела йде відродження особи і народу, тільки воно живить душу інтелігенції, хоронить духів еталонів, етичних та естетичних. Той факт, що не кожна порядна людина йде від великої віри, не змінює того загального правила, що еталони виробляються у святині і передаються людям, яких по-різному формувало життя, зробивши релігійного з натури Андрія Сахарова в середовищі науковому позитивістом, якогось черствого чиновника – церковним ієрархом. Моральна атмосфера вирівнює. А разом з тим вона завуальовує джерела.

Інтелігенція не випадково була зведена до слуг, на яких спирається тоталітарна партія, але не може спертись народ так, як він спирався віками на хронителів духового скарбу. Звідкись вони приходили, виростили до високого обов'язку, віддавали на вівтар України життя і платили за честь усім, чим могли.

Закрите суспільство важко просвічується. Діагностика, статистика не можуть дібрати ключа до вчорашніх співучасників тотальної маскаради. Але результати виборів, а потім референдуму чогось оптимістичніші, ніж були попередні прогнози. А голосування 1 грудня за незалежність України перевищило всі сподівання оптимістів. Абсолютно зацьковане українство за два-три роки з'являється там, де його найменше чекали, у той час як спеціально готовлена партійна еліта не виявляє творчої енергії навіть на газетному рівні. Російськомовна інтелігенція чогось не здобувається на свій власний голос. Водночас скрізь є здібні й порядні люди. Важко пояснити, чому кріпацьке село на Київщині дало Шевченка, а зросійщений Київ не дав нікого. Чому брати Бердяєви реалізували себе в українській морально-релігійній традиції? Чому юний поет Леонід Кисельов і набагато старший Борис Мозолевський стали поміченими лише тоді, коли заговорили українською мовою. Не просто мовою, а своїм голосом... І це тоді, коли в книгарнях і кіосках чи не дев'ятдесят відсотків книжок російською мовою. І те саме – на вулиці...

Згадаймо пору перших мітингів: навколо російськомовне море. Але ті, що хочуть говорити, і ті, що мають що сказати, чогось говорять по-українському. Аналогічна картина була і в політичних таборах.

Видно, у живих глибинах є потаємні сили, які серцем чує Пророк, але не може бачити об'єктивний спостерігач. Наша соціологічна наука, оснащена комп'ютерною технікою, дивиться і не бачить, слухає і не чує.

Звичайно, ми маємо здеморалізоване страхом, хворе суспільство, підбиту тоталітарними стандартами інтелігенцію, виховану на фальшивій поверховій літературі, без знання джерел.

Але приходять молода хвиля, і вона вертається знов до джерел і до традицій.

Які ж традиції української інтелігенції? Нагадаємо для роздумів деякі висловлювання про російську інтелігенцію Дмитра Мережковського з "Прийдешнього хама":

"Пушкін порівнював Петра з Робесп'єром і в Петрівських реформах бачив "революцію зверху", "білий терор"... Волимо залишитись з Петром і Пушкіном, який любив Петра як рідного з рідних... Справді, Петро не тільки перший російський інтелігент, а й перший російський нігіліст".

Не всі висловлювання можна брати за істину, але тут маємо судження письменника,

який має право судити. Тим більше, що судить він у стилі виправдальному.

“Коли Белінський повстав на Гоголя за те, що в “Листуванні з друзями” Гоголь пробував освятити рабство ім’ям Христовим, то Белінський, який Христа лаяв, був, звичайно, ближче до нього, ніж Гоголь, який Христа сповідував”.

Отут доведеться задуматись над цією “ругательною” діалектикою: прийдешній хам запанував таки. Він підняв на прапор Белінського “ругательного” і приховав Гоголя сповідального. А Христа він не тільки лаяв, не тільки віддалив, а заперечив і сам став на його місце. “Про російську інтелігенцію, – веде далі Мережковський, – іноді можна сказати те саме, що й про Белінського: вона ще не з Христом”.

Все слушно, можна тільки пропустити слово “ще”. Можна і посперечатись, чи справді слушні ці судження щодо всієї російської інтелігенції.

Але чим усе ж таки відрізняється інтелігенція українська? Здебільшого вона вийшла з середовища духовенства і залишилась у християнській традиції навіть тоді, коли приставала до соціалістичних течій. Братчики взагалі стояли на євангельських, а не на революційних позиціях, і то напередодні 1848 року! А на процесі СВУ 1930 року, сутнісно, та сама тенденція: українська інтелігенція перейняла позицію Гоголя. Від старогромадівців менш відомих (Андрієвські, Кістяківські) – до відомих Драгоманова, Потебні, Вернадського. Праві серед української інтелігенції, такі як Вячеслав Липинський, і ліві, аж до близького до більшовизму Володимира Винниченка, залишалися вірними традиції демократії. І навіть уражений характерною для XX віку хворобою насильства Дмитро Донцов не знехтував християнською традицією, а утверджував її і, попри крайні тенденції, не стояв над прірвами нігілізму, а плекав ясність духу.

Усе це просто треба розуміти, заглядаючи в таємну глибину скаламучених джерел. Ми знаємо, чому українська інтелігенція тотально винищена й замінена радянською. Вона не знала такої рятівної резервації, як Москва, де все ж таки був імперський показний і політично-діловий центр, на утримання якого працювало 15 республік. Але головна біда її була в тому, що вона антинігілістична духом. Ми також знаємо, що в загальній масі російськомовна інтелігенція у всіх республіках була привілейована вже тим, що не мусіла виснажуватись у небезпечній і нерівній боротьбі за рідну мову. Треба сказати й ту

правду, що неодмінно умовою виживання української інтелігенції гуманітарного профілю була лояльність щодо русифікаторської гвалтвної політики партії.

За всіх цих умов усе ж таки подекуди виживав і український патріотизм, і зберігався культурний рівень, а в російськомовних сім’ях з’являлися українськомовні діти. Отже, у житті є глибини, які не вписуються у видимий ланцюг детермінізму. В житті народу існують невидимі запаси сил, яких не поглинає ні голодомор, ні класова чи вітчизняна війна, ні радіація. Але сили так виснажені, що їх вистачало лише на вирощування напівінтелігенції...

Загальноісторичний образ української інтелігенції своєрідний: вона ніколи не була зацікавлена в політичній ідеї чи доктрині. Вона брала на себе невдячну місію пророка, будителя і просвітителя народу, і дотик до рідної землі завжди давав їй силу, як Антееві. Додавав і сил, і зросту.

Часи змінюються, але й досі нічого не змінюється у цій місії. Може, навіть навпаки: нині особливо актуальна роль духового просвітителя народу. Україна чекає на скромних героїв живого прикладу, на хоронителів джерел, на добрих учителів і проповідників істини. Особливо актуальні тепер євангельські застереження щодо лжепророків, які сіють полону – патріотичну фразу, провінційно-доморощену демагогію, розраховану на недовчену темноту та готовість запусненої ниви плодити бур’ян. І їх можна зрозуміти: до європейського контексту культури треба підійматися все життя і з усіх сил, і то без перспективи бути духовим вождем.

Важко бути інтелігентом покоління, розбещеного безвідповідальністю особи, вихованої в атмосфері дезінформації: того не знаю, бо не міг дізнатись, того не читав, бо де міг дістати, того не чув, бо про це в голос не говорилося. А відповідно й обстоювати не міг, і протестувати не смів. То як міг стати серйозною людиною? Як з убогою інформацією могли вийти добрі знання і чесні переконання?

Нині злива нової інформації проходить повз людей, що не звикли до інтелектуальних зусиль і дисциплінованої роботи думки. Вони користуються старим капіталом з поправкою на нинішню кон’юктуру і патріотичну стихію. Звідси емоційний спосіб мислення. Неуцтво оформляється у філософію провінціалізму, ледачу, але претензійну. Мовляв, ми нація виняткова, наша культура та джерела її зруйновані, зате доісторичний період у нас незрів-

нянний... Безвірність оформляється в клерикалізм, зрозуміло – войовничий, а неуттво – у хамовите вчительство. А національно-релігійної самосвідомості як фундаменту культури нема, бо той фундамент має викладатися з добротного каміння наполегливо й постійно.

Вироблення національного мислення на зміну стереотипно-імперському мисленню – одна з проблем становлення української інтелігенції. Вживання націоналістичної фразеології не веде до такого вироблення. По-перше, це не мислення, а своєрідна гра, висміяна ще в минулому столітті нашими письменниками як небезпечний вид фарисейства. По-друге, це лякає і перешкоджає консолідації здорових сил нації.

Відомо, що напрям мислення диктується також знаннями людини. Чим глибші й серйозніші її знання про український народ і національну культуру, тим менше треба її переконувати. Власне, тому нам і не давали знань.

Ми брали знання в антинаціональній школі, що виробляла комплекс нижчеартості й рівень провінційності. На створеному ґрунті антиукраїнських упереджень важко прищепити інтерес до українських проблем, отруєних і досі тінню страху. Людина відчужена й не вироблена йде за вітром моди, яку диктують російські телебачення та преса.

Тільки добрий культурний рівень може працювати на українське відродження. Тільки культура і гідність є тією силою, яка переконує і ставить на своє місце всілякі замітники. Але гідність – це певність свого коріння, добра орієнтація у вартостях нинішнього світу й результат великої самовідданої праці на народній ниві. Коли Україну на шляху незалежності атакують професійні маніпулятори громадською думкою – їм можна протиставити лише нашу вистраждану правду, “голосну та правдиву, як Господа слова” (Тарас Шевченко).

Великою проблемою для нинішньої молоді є відшукування живих моральних джерел. Батьки здебільшого не дали науки живої етики, на чому тримався світ у минулому. Школи, профшколи, інтернати, піонерські й виправні табори вчили морального релятивізму й мислення суржилом. Плюралізм нині реалізує всі нинішні форми свідомості, в тому числі і таку, яка в післявоєнній Німеччині була визнана злочинною. Причетність до комунізму з його антихристиянською теорією і практикою

нині не стає предметом моральної оцінки. Нині від нього відрікаються не так з моральних, як з кон'юктурних міркувань. Через це перехід від комуністичної фразеології до християнського фарисейства проходить плавно, обминаючи острів душі, обминаючи почуття сорому й сумління. Усе це – потенційна загроза для духових вартостей нашого дня: вони можуть бути прийняті лише формально.

Якщо назвати прикмети, яких ми особливо чекаємо з появою нового типу українського інтелігента, вихованого у рідчизні української традиції, то це – справжність і якість. Справжність як непідробленість дорогоцінного каменя. Колись така справжність забезпечувалась добрим релігійним вихованням та оточенням. Здається, і нині відродити цю втрачену людську вагомість може тільки глибока віра, яка дає незламний стрижень.

Якість виховання, якість культури, якість інтелігенції – нині чи не головне питання становлення реальної незалежності України, бо тільки високий культурний рівень може забезпечити відродження. Без такого рівня ми не зможемо навіть запровадити в життєвий обіг тих досягнень культури, літератури й мистецтва, які вже маємо. Буйна вегетація без цвіту глушитиме ці розрізнені й незібрані островці, що їх витворювали наші таланти ціною цвітіння і згорання.

Є ще одна особливість української ситуації, яка здавна ставила над усе національний обов'язок нашої інтелігенції. Нація поневолена втрачає свої верхні верстви: риба шукає, де глибше, а чоловік – де краще... У всякому разі, їм здавалося, що “там” краще. Але Україна завжди мала тих, що приносили на її вівтар усе найкраще. Це зберегло святиню і вівтар. Офірність української інтелігенції стала наче неодмінною умовою її духового самозбереження. І коли вона втрачала цю рятівну офірність, то, у своїй суті переставала бути українською. Національний обов'язок став для неї цементуючим і стояв навіть попереду творчого обов'язку. Вона була голосом мільйонів “рабів незрячих, грекосіів”. І це була велика важка місія – бути голосом. Часто голосом, котрий волає в пустелі.

Але тут була і небезпека полегшеного патріотизму, який волає, не знаючи обов'язку. Ця небезпека забуяла в більшовицьку епоху, коли всі прерогативи щодо честі, обов'язку і навіть совісті взяла на себе найбезпринципніша в політичній історії партія. Відчужений

від цих чеснот український “патріот” і далі волав і гудів, як порожня діжка згори. Він ставав гротесковою постаттю, і трагічна тема українського патріотизму теж робилася гротесковою. З’явилася ціла когорта ситих і вдоволених співців щастя нашого бідного і пограбованого народу. Вони офіційно представляли обличчя української літератури і творили недобру репутацію України в світі. У Москві, де все ж таки ще залишалися старі імперські цінності, критерії і мірила вартостей, було пристойніше: не було такої рабської наготи.

Тема патріотизму стала вельми проблематичною і нині. Треба віддати належне тим, хто підіймав український прапор і ніс його крізь море байдужості. Треба віддати належне твердим, наполегливим і непоступливим. Але на зміну мітингам і прапорам приходить *пора діяльного утвердження національної гіднос-*

ти. Приходить пора боротьби з патріотичною фразою, інфляція якої тепер загрожує поверненням на старі кола. Нині вже стало вигідно бути патріотом, і вся патріотична піна шумує зверху мілко розлитим морем неповноцінності. І знов “патріотів багацько скрізь, а робітників щось не чути”, – як казав Борис Грінченко. Безпредметні розмови про неньку Україну за нинішніх умов суворих виробувань звучать чужим голосом. Народ, може, як ніколи чекає на людей мовчазного обов’язку і діяльної любові. І за цими ознаками він упізнаватиме свою справжню інтелігенцію.

**Друкується за виданням:
Сверстюк Є. На святі надій. Вибране / упор.
В. Андрієвська, Р. Лиша; ред. О. Рибалко. –
К.: Наша віра, 1999. – 784 с.**

Надійшла до редакції 8.12.2014.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Хайрулін О.М.

Психологія професійного вигорання військовослужбовців: [монографія] / Олег Михайлович Хайрулін; за наук. ред. А.В. Фурмана. — Тернопіль: ТНЕУ, 2015. — 220 с.

В монографічному дослідженні проаналізовано стан розробки проблеми професійного вигорання у психологічній теорії та практиці; з’ясовано сутність, зміст та особливості компонентів названого вигорання персоналу Державної прикордонної служби України. На здобутому матеріалі вперше запропонована практико зорієнтована, структурно-функціональна модель психологічної профілактики, що охоплює моніторинг оргуправлінського потенціалу цього відомства і його командних ланок, комплекси загальних і спеціальних заходів у роботі з персоналом, умови оптимізації психосоціального клімату в бойових підрозділах прикордонників. Водночас описана методологічно виважена система критеріїв, параметрів і психологічних інструментів для ефективного здійснення профілактики профвигорання військовослужбовців, що підвищує як їхню особисту толерантність, так і запобігає виникненню надмірного психогенного напруження під час несення прикордонної служби. У підсумку ґрунтовне підтвердження отримала як програма емпіричного дослідження вигорання, так і експериментальна перевірка на ефективність запропонованої авторської моделі профілактики цього психоемоційного стану у військовослужбовців ДПС України.

Для військовослужбовців командного складу, психологів військових підрозділів, прикордонників, управлінців і працівників соціономічних професій.